Türk halk astronomisi

Vikipedi, özgür ansiklopedi

Türk halk astronomisi, halk kültürü içerisinde doğrudan toplum tarafından gökcisimlerine verilen isimleri, gökyüzünün algılanışını ve bunlarla ilgili olarak oluşturulan mitleri ve öyküleri içerir. Türk kültürü geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğu ve pek çok çevre kültürlerden etkilenmiş olduğu için dışarıdan gelen unsurların tespit edilmesi oldukça güçtür. Örneğin Moğol etkilerini bazı durumlarda belirleyebilmek son derece zordur, hatta imkânsızdır. Hatta bunların Moğollara mı yoksa Türk halk inançlarına mı dayandığını anlamak ihtimali çoğu zaman yoktur. Buna karşın Fars veya Budist unsurları ayırt edebilmek daha kolaydır. Ancak genel olarak komşu halklarla etkileşimden doğan bileşenleri, tamamen uzak ve yabancı etkilerden ayırmak mümkündür. Yine de yapılan derlemeler dünya üzerinde oldukça geniş bir alana yayılmış ve tarih içerisindeki farklı dönemlerde tespit edilmiş bilgilerin toplamından oluşmaktadır. Ancak hepsi bir araya geldiğinde bir bütün oluşturmakta ve anlam ifade etmektedir. Çıplak gözle görülemeyen gökcisimlerinin adları ise eski astronomi kitaplarında yer almaktadır.

İçindekiler

Gezegenler

- **Tilek (Dilek):** Merkür, Utarit.

  Eşanlam: *Tilekdiz (Dilektir) – TİLEG*
  Özelliği: Dilek yıldızı. Ona bakılarak dilek dilenir. Çıplak gözle görülür. Teleğütlerin atası olan Tileg Han adlı mitolojik bir karakterden ad alır.

- **Sevit (Sevüt):** Venüs, Zühre.

  Eşanlam: *Çolpandız (Çolpantır) – ÇOLPAN*
  Özelliği: Moğollarda Çolpan adı verilir ve bu yüzden yanlışlıkla kelime benzerliği nedeniyle dönüşerek “Çoban Yıldızı” denir. Çıplak gözle görülür.

- **Yertinç (Yerdinç):** Dünya, Arz.

  Eşanlam: *Yerindiz (Yerintir) – YER*

Eşanlam: *Yerindiz (Yerintir) – YER*
Özelliği: Yeryüzü. İnsanların yaşadığı yer. Dünya.

- **Kürüt (Kürüd):** Mars, Merih.

  Eşanlam: *Kızandız/Kızıldız (Kızantır/Kızıltır) – KIZAN/KIZIL*
  Özelliği: Güçlü ve kızgın bir yiğit olarak düşünülür. Çıplak gözle görülür. Kızan sözcüğü Kızağan adlı eski bir Türk tanrısının adıyla bağlantılıdır.

- **Ongay (Öngey):** Jüpiter, Müşteri.

  Eşanlam: *Erendiz (Erentir) – EREN*
  Özelliği: Olgunluğu ve bilgeliği temsil eder. Çıplak gözle görülür.

- **Erkliğ (Erkli):** Satürn, Zuhal.

  Eşanlam: *Sekendiz (Sekentir) – SEKEN*
  Özelliği: Etrafında halkaları vardır. Çıplak gözle görülür. Erkliğ Han adlı eski bir Türk tanrısının adı verilmiştir.

- **Cetegey (Cetey):** Uranüs.

  Eşanlam: *Yetendiz (Yedentir) – YETEN*
  Özelliği: Çıplak gözle görülemez. Cedey Han adlı bir Türk tanrısının adından kaynaklanır.

- **Konuşuk (Konuşu):** Neptün.

  Eşanlam: *Altandız (Altantır) – ALTAN*
  Özelliği: Çıplak gözle görülemez. Altay Han adlı eski bir Türk tanrısının adı verilmiştir.

- **Yaldırık (Yıldırak):** Plüton.

  Eşanlam: *Usandız (Usantır) – USAN*
  Özelliği: Bu gezegenin son yıllarda yapılan çalışmalarda aslında birbirinin etrafında dönen iki gezegen olduğu anlaşılmıştır.

Burçlar

Eski Türk kültüründe burçlara Ükek (Ükeg) adı verilir. Moğollar ise Hükeg derler. Bu kelime aynı zamanda kalelerdeki burçları da ifade eden bir sözcüktür. Bunlar gökyüzünü on iki bölüme ayıran takımyıldızlardan her birisidir. Türk kültüründe göğün bir eksen etrafında dönüşünün sonucu olarak yılın her bir ayını temsil eden takımyıldızlardır.

1. **Od Ükekleri** (Ateş Burçları); Koç, Aslan ve Yay'dır.
2. **Toprak Ükekleri** (Arz Burçları); Boğa, Başak ve Oğlak'tır.
3. **Kalığ Ükekleri** (Hava Burçları); İkizler, Terazi ve Kova'dır.
4. **Su Ükekleri** (Mai Burçları); Yengeç, Akrep ve Balık'tır.

Burç Adları

Burç adları eski astronomi kitaplarında yer alan isimlerden oluşmaktadır. Fakat bunlar (halk kültürüne dayalı özgün birkaç tane isim hariç) büyük oranda Yunan kaynaklarından Türkçeye yapılan çevirilerdeki isimlerdir. Burada en özgün isimler Yakut mitolojisindeki Tanrı adlarının verilmiş olduğu Saka (Yakut) kültüründeki burç adlarıdır.

kültüründeki burç adlarıdır.

- **Saka (Seve)**: Aquarius.

  Eşanlam: *Könek (Künek), Kova (Koğa), Dolça (Dolca), Çelek (Şelek), Kürülgen*
  Yakutça: Tanha - Kader Tanrısı. Kişioğlunun doğumundan itibaren onun kaderine hükmeder ve davranışlarını kayıt altına alır.

- **Koç (Koçak, Koçkar)**: Aries.

  Eşanlam: *Kuzu (Kozı, Guzu), Koy (Hoy)*
  Yakutça: Elbis - Kavga Tanrısı. Savaş Tanrısı olarak da algılanır. Acımasızdır ve insanlara acımasızlığı telkin eder. Şeytani özelliklere sahiptir.

- **Güreçi (Güreşçiler)**: Gemini.

  Eşanlam: *İkizler (İğiz, Egiz, Ekizler, İgire)*
  Yakutça: Cöhögöy Toyon - At Tanrısı. Atların ve (şaman ve ruhlara ait) soyut atların iyesidir. Ürkütücü bir ruhtur, kızdığı zaman insanlara verdiği atları geri alır.

- **Yengeç (Yenne**): Cancer.

  Eşanlam: *Kısala (Kısla), Suvşayan, Paka, Arağak*
  Yakutça: İyehsit - Doğum tanrıçası. Güçlü gülüşleriyle doğum yapan kadına hatta doğuran ev ve ahır hayvanlarına yardım eder.

- **Arslan (Asan, Arstan)**: Leo.

  Eşanlam: *Tonga (Tunga), Hahay*
  Yakutça: Ürüng Ayığ Toyon - Gökyüzü Tanrısı. İlk insanı o yaratmıştır. Dünyayı idare eder. Yaratıcı ruhların en büyüklerindendir.

- **Başak (Maşak, Masak)**: Virgo.

  Eşanlam: *Buğday (Boday, Buğa)*
  Yakutça: Alahçın - Yaşam Tanrıçası. Yeryüzünü korur. Doğaya can verir. Yeşillik alanlarda rüzgar olup gezer. Bataklık bölgelerde dolaşır.

- **Ülgü (Ülçev)**: Libra.

  Eşanlam: *Kesil, Tartı, Iyahın*
  Yakutça: Uluğ - Yaratıcı Tanrı. Büyük Yaratıcı gücü ifade eder. Yaratıcı gücün eril yönünü simgeler. Soyut bir varlıktır.

- **Çayan (Çadan, Şayan, Çeyen)**: Scorpius.

  Eşanlam: *Kuyruğan*
  Yakutça: Hotoy - Kartal Tanrı. Güneş’in sembolüdür. Yeniden doğuşu, ebedi yaşamı, ölümsüzlüğü, güneşin doğuşunu simgeler.

- **Yay (Cay)**: Sagittarius.

  Eşanlam: *Okçu, Oktar, Ohçut, Bökey*
  Yakutça: Suğorun - Şaman Tanrısı. Gelecekte kimlerin şaman/kam olacağını önceden bilir. İyi veya kötü değildir.

- **Oğlak (Ulak, Ovlak)**: Capricornus.

  Eşanlam: *Serke, Keçi, Eçki (Öçke), Çubuku*
  Yakutça: Cılha - Çocuk Tanrısı. Çocuk doğduğunda kaderini belirler. Doğumu yapan kadını da korur. Çocuğu olmayan kadınlar ondan çocuk ister.

- **Boğa (Buka, Buğa)**: Taurus.

  Eşanlam: *Ud (Ut), Öküz (Ögüz, Ügiz, Oğus)*
  Yakutça: Ayıhıt - Güzellik Tanrıçası. Aşkın ve güzelliğin simgesidir. Ongunu kuğudur. Kuğular bu nedenle kutsal sayılır ve dokunulmaz.

- **Balık (Belik, Balıklar, Balıktar)**: Pisces.

  Eşanlam: *Çabak, Uçulu*
  Yakutça: Ağar - Canlılar Tanrısı. Yeryüzündeki tüm sürecin işleyişinden, insanlardan ve diğer canlılardan sorumludur.

Takımyıldızlar

Türk halk kültüründe takımyıldızlara "Ürgel" adı verilir. Gökyüzünde insanların hayalgücü ile belirli şekillere benzetilen yıldız toplulukları ve kümeleridir. Dünyadaki hemen hemen tüm topluluklarda takımyıldızlara söylencelerle ilgili isimler verilmiştir. Türklerde dikkati çeken pek çok Takımyıldız vardır ve bunlarla ilgili öyküler anlatılır. Örneğin Yeteğen takımyıldızının yedi haydut (at hırsızı) olduğu söylenir. Bir obadan kaçırdıkları atlar ve peşlerindeki kendilerini kovalayan atlılar ile göğe savrulmuşlardır. O yüzden Uğruların (haydutların) bu yıldızlara bakarak yollarını buldukları söylenir. Türkler bazen Yedi Kağan (Yedi Hakan) veya Yedi Uğru (Yedi Hırsız), Yedi Karakçı (Yedi Haydut), kimi zaman da Yedi Arkar (Yedi Dağkoyunu) ya da (Yedi Kör) adı verirler. Moğollar ise aynı Takımyıldıza Yedi Bilge veya Yedi Yaşlı derler. Başlıca takımyıldızlar şunlardır.

1. **Ülker / Ülger:** Pleiades (Süreyya)
2. **Arıkovanı / Kovan:** Praesepe (Yemlik)
3. **Yeteğen / Yediger:** Ursa Major (Büyükayı)
4. **Kömük / Kümük:** Ursa Minor (Küçükayı)
5. **Kambar / Kempir:** Leo Minor (Küçükaslan)[1]
6. **Karakurt / Karagurd:** Cassiopeia (Kraliçe)[1]
7. **Tayaktah / Tayahtah:** Orion (Avcı).

Kaynakça

- Türk Mitolojisi, 2 Cilt, Bahaeddin Ögel, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Saha Yeri ve Saha Türkleri, Jelobtsov F. Fedotoviç, Ankara Üniversitesi Yayınları.

Dipnotlar

1. ^ *a* *b* Астрономия (http://www.history.kz/Articles/astronom.php)